Straipsniai

ANTIKINĖS RETORIKOS PĖDSAKAI KRISTIJONO DONELAIČIO *METUOSE*

Dalia Dilytė

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros docentė

Kaip ir visi išsilavinę XVIII a. žmonės, Kristijonas Donelaitis puikiai išmanė antikinę retoriką. Su ja susidūrė nuo pat mokslų pradžios: jo lankytos mokyklos programoje vyravo lotynų kalba, iškalbos menas ir antikinė literatūra[1]. Karaliaučiaus universitete jis irgi studijavo iškalbos meną, pagrįstą antikine literatūra[2]. Antikinės retorikos pažinimas negalėjo neatsispindėti jo *Metuose*, ypač veikėjų kalbose. Kadangi kalbos užima didesnę poemos teksto dalį, jų turinys minimas visuose tyrinėjimuose, bet retorikos požiūriu jos niekieno iki šiol nėra nagrinėtos[3]. Šio straipsnio tikslas yra antikinės retorikos aspektu apžvelgti poemos veikėjų pasakytų kalbų tipus bei jų sandarą. Straipsnyje neaptariamos autoriaus kalbos.

Antikinės retorikos teoretikai visas kalbas skirstė į tris rūšis (Arist. *Rhet.* 1358 b; Cic. Top. XXIV. 91; Quint. III. 4.15). Teismų kalbų (*genos dikanikon; genus iudiciale*) sakytojai kaltino arba teisino. Tautos susirinkimų ir miestų aikščių kalbėtojai diskutavo su kitais piliečiais, kritikavo kitų nuomones ir piršo savąsias, ragino ką nors daryti arba ko nors nedaryti, kariuomenių vadai įtikinėjo karius drąsiai atremti arba pulti priešus. Tokią kalbų rūšį Antikos žmonės pavadino tarimosi kalbomis (*genos demegorikon* arba *simbuleutikon; genus deliberativum*). Proginių arba epideiktinių kalbų (*genos epideiktikon; genus demonstrativum*) tikslas buvo parodyti, kas gražu ir kas gėdinga, šlovinti grožio apraiškas ir niekinti blogio žingsnius. Retorikos žinovai reikalavo, kad kalba turėtų įžangą, dėstymo dalį ir pabaigą. Įžangoje oratorius gali kreiptis į klausytojus, tuo juos pamalonindamas, suteikdamas jiems progą suvokti savo reikšmingumą, gali pradėti nuo savęs, nuo parodymo, jog jis išmano dalyką, arba tiesiog nuo paties dalyko (Arist. *Rhet.* 1414 b 20–1416 a 35; *Rhet. ad Her.* I. 1–11). Šiaip ar taip, jei įžanga yra, ji tarsi nutiesia kelią tolesnei daliai (Arist. *Rhet.* 1414 b 20). Pagrindinėje dalyje kalbėtojas dėsto dalyką, stengiasi patraukti klausytojus pasakojimo tikroviškumu, pateikia argumentus, suteikia in-

[1] Leonas Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, Vilnius: Vaga, 1990, 211.

[2] *Ten pat*, 215.

[3] Jonas Riškus savo straipsnyje „K. Donelaitis – monologo meistras" (*Darbai apie Kristijoną Donelaitį*, Vilnius: Vaga, 1993, 56–59) turinio ir stiliaus aspektu nagrinėja vieną poemos veikėjo kalbą.

formacijos, moko, įtikinėja (*ten pat*, 1416 b 20–1418 b 35). Pabaigoje susumuojami pagrindiniai teiginiai, sustiprinami pagrindiniai argumentai arba stengiamasi pasiekti klausytojų emocijų (pasigėrėjimo, pasipiktinimo, užuojautos ir pan.) įtampos viršūnę. Gali būti panaudoti visi trys minėti būdai, o gali – tik vienas (*ten pat*, 1419 b 10–1420 a 5). Tačiau jau Aristotelis ginčijosi dėl būtinumo kiekvieną kalbą sudaryti iš tokių dalių. Jo nuomone, gali vyrauti didelė sandaros įvairovė, o visos kalbos privalo turėti tik du svarbiausius elementus: teiginių išdėstymą ir jų pagrindimą (*ten pat*, 1414 a 30).

Iš aikščių tokių pat tipų kalbos perėjo į literatūros veikalus. Daugelio antikinių ir prozinių, ir poetinių kūrinių pokalbiai iš esmės yra kalbų grupės. Ilgos, svarios, argumentuotos ir emocingos kalbos ypač tiko epams. Jos teikė kūriniams monumentalumo ir didingumo. Pasikeitimas trumpesnėmis frazėmis bei replikomis paliktas dramos žanrui.

Donelaičio *Metuose* irgi labai mažai tėra trumpų frazių. Kalbėdamiesi poemos veikėjai dažniausiai sako ilgas kalbas. Poemoje randame visus antikinės retorikos numatytus kalbų tipus.

Atrodo, sunku tikėtis kaimo tematikos poemoje rasti teisminių kalbų, tačiau *Metuose* jų esama. Tiesa, nedaug – tik dvi. Vieną tokią ir turinio, ir formos požiūriu gražią kalbą pasako patrauktas į teismą Dočys, o kitą – nežinomas šaltyšius. Puiki yra Dočio teisme pasakytos kalbos (ŽR 342–356)[4] kompozicija. Tai trumpa kalba, ir įžangos ji neturi. Ryžtingai gintis nusiteikęs Dočys iš karto pateikia keturis jį pateisinančius argumentus. Antikinė retorika reikalavo, kad jie būtų panašūs į tiesą, aiškūs ir trumpi (Cic. *De or.* II. 80–83). Dočio įrodymų dėstymas kaip tik toks ir yra. Dočys savo kalboje nepamini tikrosios kaltinimo priežasties, nepasako, dėl ko jis iš tiesų patrauktas į teismą. Juk jis kaltinamas ne dėl varnų šaudymo, o todėl, kad jo lieptas prišaudyti varnų tarnas sukėlė gaisrą, sudeginusį kaimynų namus. Tačiau apie tai jis nekalba, o teisinasi tik dėl šaudymo. Dočys negali paneigti fakto, kad supleškino svetimus namus, negali įrodyti esąs dėl to nekaltas. Taigi jis visiškai nutyli tą dalyką. Tai gana vingri kalba. Galima pamanyti, jog Dočys yra skaitęs Cicerono veikalo *Apie oratorių* patarimus, ką reikia akcentuoti ir ką nutylėti ginant bylą (*ten pat*, 292). Trumpi ir aiškūs, atitinkantys retorikos taisykles (*ten pat*, 326) jo pasiteisinimai dėl varnų šaudymo yra įtikinami ir netgi teisingi. Pirmas argumentas: maistas (šiuo atveju – varniena) yra privatus jo reikalas, ir maloningiems provininkams jis neturi rūpėti. Antras argumentas, kad būtų įtaigiau, pateiktas aiškiai suformuluotu klausimu[5]. Klausimas, pasak Aristotelio, labai tinka tuomet, kai atsakymas į jį yra teigiamas (Arist. *Rhet.* 1419 a 5). Į Dočio klausimą, kuriame jis remiasi paties krašto valdovo autoritetu, gali būti atsakyta tik teigiamai: „Ar nepavelyjo gaišyt jas mūsų karalius?“ (ŽR 345)[5] Trečias argumentas išdėstytas netiesiogiai. Dočys sako, jog daugelis lietuvininkų nevalgo varnienos, bet jam gerai bet koks kąsnis, svarbu prisivalgyti mėsos. Tuo jis nori pasakyti, kad kitokios mėsos jis neturi, bet kol kas to labai neakcentuoja. Ketvirtas argumentas toks: jis, kaip lojalus ir stropus pilietis, visada nuneša valdininkams varnų kojas ir žvirblių galvas, matyt, kaip įrodymą, jog sunaikino karaliaus lieptą jų skaičių. Po gynimosi argumentų išdėstymo eina būtinoji teisminės kalbos dalis – teisėjų palankumo siekimas, malonės prašymas. Dočys maldauja teisėjų susimilti, nes šaudo varnas iš bėdos, kad badu nenumir-

[4] Čia ir toliau Donelaičio tekstas cituojamas iš: Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1977.

[5] Pirmojo argumento klausimas nėra labai išryškintas. Jis gali būti suprantamas ir kaip sušukimas ar teiginys.

tų („gaivydams savo dūšelę" – ŽR 354). Ciceronas pataria, jog baigti kalbą reikia smarkiai sustiprinant dalyką, kad teisėjai būtų uždegti arba suminkštinti[6]. Dočys taip ir daro. Jis baigia kalbą drąsiu kreipiniu, primenančiu, jog Prūsijos valstiečiai ponų engiami ir nualinti: „Juk jūs, ponai, mus, būrus, jau taip nustekenot, / Kad paskiaus mums ėst reiks žiurkes irgi pelėdas" (ŽR 356–357). Tokia kalbos pabaiga sustiprina trečiąjį argumentą ir ką tik išsakytą maldavimą pasigailėti. Taigi visa apgalvota ir iš tiesų įspūdinga Dočio kalba įrodo, jog dėl atsitikusios nelaimės kaltas ne jis arba ne tik jis.

Iš teksto nėra visiškai aišku, ar bevardžio šaltyšiaus kalba (*ten pat*, 360–378) pasakyta oficialiai, ar tik kitiems šaltyšiams girdint. Kadangi joje yra teisiamajam skirtų kreipinių, galima spėti, jog ji pasakyta teisme. Pagaliau, kaip ten bebūtų, vis tiek esame priversti konstatuoti, jog ji priklauso teisminių kalbų tipui. Jos kompozicija kitokia nei Dočio kalbos, ir argumentai pateikti kiti. Kalba susideda iš dviejų beveik lygių dalių. Kadangi pats kaltinamasis nė puse žodžio neužsiminė apie tikrąją savo kaltę, šiam kalbėtojui nėra kur dingti, jis turi pirmoje kalbos dalyje pripažinti, jog savivaliaudamas Dočys padarė nuostolių savo artimui, jog jis negerai pasielgė, leisdamas šaudyti arti pastatų. Šaltyšius sukoncentruoja klausytojų dėmesį į tai, kad Dočys neklausė gerų patarimų. Jis priekaištauja būrui, kad tas praleido pro ausis ir valdininkų, ir kunigų draudimus šaudyti pakiemiuose, raginimus „pūčkas" naudoti tik toli nuo namų. Antroji jo kalbos dalis skirta Dočiui ginti. Aistringai sušukdamas kalbėtojas teigia, kad ponai valstiečius vis labiau skriaudžia reikalaudami mokesčių ir duoklių („Rods, žėlėk, Dieve, mūs viešpatys maloningi / Būrą, vis pinigų daugiaus norėdami, lupa", ŽR 370–371), todėl nuo bado gindamiesi jie valgo varnieną. Dėl tokios varganos būrų dalios, dėl jų bėdų viskas ir atsitiko. Dviejų eilučių kalbos pabaiga akcentuoja pirmoje dalyje išsakytą mintį apie lengvabūdišką neklusnumą. Kalbėtojas pabrėžia poelgio neprotingumą du kartus pakartodamas žodį „kvailas" („kuočės glūps savavalniks / Šaudydams durnai", ŽR 377–378). Kitaip tariant, sutinkama, kad negerai išėjo, bet bandoma teisėjams įteigti, jog žmogus taip padarė ne tyčia, o iš savo kvailumo. Kaip pastebi Albinas Jovaišas[7], pavartodamas žodį „žmogus" („ale ką veiks žmogus stokodams ir badu mirdams?", ŽR 375), Donelaitis pabrėžia būro žmogiškąjį orumą ir žadina užuojautą. Taip subtiliai šaltyšius teisina Dočį.

Tarimosi (arba deliberatyvinės) kalbos Antikoje buvo tautos susirinkimų, karių sueigų kalbos. Aristotelis nurodo, jog tarimosi (tarybos) kalbų tikslas yra nauda klausytojams: vieni duoda patarimus, skatindami siekti to, kas jiems gera, kiti atkalbinėja nuo blogio, ragindami vengti jiems nenaudingų ar pražūtingų dalykų (Arist. *Rhet.* 1358 b 20; 1362 a 15). Taigi šio tipo kalbose vyrauja aktyvi patarimo ir raginimo nuostata. Tarimosi kalbose retai pasitaiko pasakojimų, čia vyrauja įtikinėjimai bei pamokymai (*ten pat*, 1417 b 15), gali būti ginčų, prieštaringų nuomonių pareiškimo. Joms ypač būdingi pavyzdžiai (*ten pat*, 1418 a 1). Šios rūšies kalbose retai esti nukrypimų (*ten pat*, 1418 a 25). Donelaičio epe tarimosi kalbų tipas tinka būrų krivūlėms ir susiėjimams.

Tokios rūšies Lauro, rymančio ant savo stripinio, kalba (PL 245–293) yra gražiai, proporcingai sudėta. Ji turi įžangą, užimančią maždaug trečdalį teksto (14 eilučių), kurioje kalbėtojas iš pradžių ramiai paneigia prastų žmo-

[6] Omnia autem concludenda plerumque rebus augendis vel inflammando iudiceē vel mitigando (Cic. *De or.* II. 332).

[7] Albinas Jovaišas, *Kristijonas Donelaitis*, Kaunas: Šviesa, 1992, 128.

nių įsivaizdavimą, kad ponai laimingi, ir pabrėžia, jog „lietuviški kytri pilosopai / Taip glūpai nezaunija“ (PL 253–254). Po to jis prabyla konkrečiai ir kaip išmanantis retorikos teoriją bei praktiką kalbėtojas įžangos pabaigoje nusako kalbos priežastį bei objektą: Kasparo tarnas Milkus vaizduoja poną, kvailai pučiasi prieš būrus ir juos niekina. Pagrindinė kalbos dalis skirta įtikinti riečiantį nosį Milkų, kad jo elgesys visiškai netinkamas. Ji turi invektyvos[8] bruožų, yra emocingesnė, kupina priekaištų, plūstamųjų žodžių, kvietimų, sušukimų, klausimų. Pradėjęs piktu kreipiniu („Tu nenaudėli dėl ko taip iškeli nosį?“, PL 259), Lauras energingai ragina prisiminti praeitį: visai neseniai Milkus buvęs paprastas baudžiauninkas. Milkaus praeičiai skirta 10 eilučių. Tiek pat eilučių užima dabartinės jo padėties apibūdinimas. Čia vyrauja antitezės simetrija: pusė teksto (5 eilutės) skirta priekaištams dėl Milkaus santykių su būrais: skiauterę papūtęs šis „ponuojantis“ tarnas piktinasi, jei būrai, pamatę jo kardą su nauju diržu, nepuola lankstytis. Kitoje pusėje (irgi 5 eilutės) Lauras ragina Milkų atkreipti dėmesį į savo santykius su ponu: jis nesugebąs nei krosnies ponui pakūrenti, nei batų nuvalyti, ir ponas jį niekiną bei lazda nugarą skalbiąs. Skaityti jis irgi nemokąs. Invektyvos dvasios prisotinta kalbos pabaiga užima beveik tiek pat teksto kiek ir įžanga (16 eilučių). Emocinė įtampa joje labai išauga: Lauras šaukte šaukia Milkų grįžti pas būrus, pas jį auginusį, daug gera jam padariusį Bleberį, ir baigia pagrasindamas Dievo bausme.

Kompozicijos požiūriu darniai atrodo ir Pričkaus kalba (PL 457–552), irgi priklausanti deliberatyvinių kalbų tipui. Didžiausią jos dalį (46 eilutes) užima pamokymai elgesio su jaučiais tema. Ją įrėmina maždaug po dvidešimt eilučių turintys kiti pamokymai. Kalbos pradžia yra invektyvinė: čia 11 eilučių plūsteli emocijos, nes Pričkus rūsčiai bara Slunkių dėl tingumo, o paskui kontrastiškai, ramesniu ir maloniu tonu, 10 eilučių ragina dirbti viežlybuosius gaspadorius, panaudodamas po išvarymo iš rojaus triūsusių Adomo ir Ievos pavyzdį. Pavasario darbus dirba ne tik žmonės, bet ir gyvuliai. Todėl kalbėtojas prabyla apie svarbiausią valstiečio pagalbininką jautį. Apie tai kalba daug ir išsamiai, nes jaučiai vaidina didelį vaidmenį būrų gyvenime. Iš pradžių Pričkus ragina vesti jaučius iš tvarto ir atkreipti dėmesį į tai, kad jie per žiemą nusilpę. Paskui pateikia kankinančio jaučius Pukio pavyzdį, siūlo save įsivaizduoti tiek vargstančio ir tik šiaudais šeriamo jaučio vietoje, ragina nepavirsti galviju, nemušti gyvulių, dar kartą primena menką jų pašarą. Toliau 20 eilučių skirta žmonių maisto temai: 10 eilučių kalbėtojas apibūdina prastoką pavasario kąsnį, o kitas 10 eilučių priešia – vėl, kaip ir kalbos pradžioje, pasinaudodamas antitezės principu – riebaus rudenio gardėsius. Kalbos pabaiga savotiškai susumuoja ankstesnes mintis ir raginimus dirbti: Pričkus pamini arimą, ragina sėti vasarojų, kad būtų įvairių maisto atsargų. Blėkiaus kalba (PL 553–564) yra tarsi atsakas į Pričkaus kalbą, tarsi noras pasiginčyti ar paprieštarauti. Šioje trumpoje, tik 14 eilučių kalboje skamba tik vienas argumentas: visi ištekliai pasibaigė. Trijų eilučių įžangoje apie tai pasakoma abstrakčiai, o paskui detalizuojama. Pavartodamas retorinę gradacijos figūrą, Blėkius iš pradžių dviem eilutėmis nusako daržinių „pūstynes“, paskui tris eilutes skiria tuštiems aruodams, keturias – šalinėms, kuriose laikyta šakniavaisiai, ir galų gale dviem eilutėmis dūsauja ir kone verkia, prisiminęs kumpius, dešras ir lašinius

[8] Tiesiogiai užsipuolančios kritikuojamąjį asmenį peikiamosios kalbos buvo paplitusios ir teoriškai apibendrintos Antikoje (Quint. III.4.3 – 5; 7.1). Graikai jas vadino *psogos*, romėnai – *vituperatio*. Nuo Viduramžių tokios kalbos gavo invektyvos vardą, padarytą iš lot. *invehere* – užsipulti.

(juos vadina meiliai, malonine dešrelių ir lašinėlių forma). Dėl tokių Blėkiaus žodžių Pričkus pašoka ginčytis, raginti, mokyti (PL 567–598). Įžangoje (7 eilutės) jis nutildo Blėkių, bardamas, jog pats esąs kaltas: negalima rudenį visko suvalgyti, taupyti reikia tada, kai dar daug turima. Pagrindinė kalbos dalis susideda iš dviejų apylygių kompozicinių vienetų: vienuolika eilučių skirta raginimui sukriai suktis, priminimui, jog tik piktžolės auga nesėtos, o kultūrinius augalus reikia sėti, ir priekaištui, kad Blėkius linkęs maitintis tik mėsa, pamiršdamas daržoves. Truputį didėlesnėje dalyje (14 eilučių) išvardijami sėtini augalai. Trumpa, bet proporcingai sudėta yra Pričkaus kalba (VD 138–147), kurioje jis praneša įsakymą eiti baudžiavą. Pranešimą sudaro įžanga iš trijų eilučių. Toliau seniūnas ragina mėžti mėšlą, primena, kokius įrankius pasiimti (4 eilutės), ir pažada pats visą mėšlavežį atidžiai prižiūrėti bei pamokyti darbininkus (tai 3 eilučių pabaiga). Kita Pričkaus kalba (VD 242–292) irgi proporcingai sudėta iš trijų dalių, o turinio atžvilgiu yra įvairesnė. Kadangi susirinkę mėžti mėšlo būrai pradeda verkti pernai mirusio gerojo pono, Pričkui tenka pirmąją kalbos dalį (17 eilučių) skirti jų maldymui. Antroje dalyje (19 eilučių) kalbėtojas ragina būrus vikriai suktis ir aiškina mėšlo reikšmę; juk „iš mėšlo smirdinčio žegnonė pareina" (VD 277), t. y. auga duona, kurią dievotas žmogus ir kepdamas, ir valgydamas peržegnoja. Trečioji kalbos dalis (15 eilučių) iškelia būrų reikšmę: be būrų, be jų juodo darbo ponai neišgyventų.

Pakamorės kalba (VD 544–637) turinio atžvilgiu yra vieninga: ji skirta paraginti būrus apsirūpinti maistu, o kompozicijos požiūriu suskilusi į dvi dalis. Pirmoji dalis skirta vasarojaus nuėmimui. Ji turi 6 eilučių įžangą, kurioje būrai raginami nebevėpsoti į Plaučiūno vaišes, nes būtina valyti vasarojų. Pagrindinę dalį, kurioje apie vasarojų kalbama konkrečiau, sudaro 13 eilučių. Norint ją galima padalyti pusiau (7 eilutės ankštiniams ir 6 – avižoms ir miežiams). Pabaigą, kaip ir įžangą, sudaro šešios eilutės, kuriose priekaištaujama būrams, kad prastai jo klausė, ir todėl bus striuka su maistu bei pašaru. Tuo pirmoji jo kalbos dalis baigiasi. Antroji skirta moterų darbams. Ji didesnė, užima 70 eilučių. Įžangos ji neturi. Pakamorė kreipiasi į moteris, priekaištaudamas, kad jos delsia su linų darbais (16 eilučių). Verta atkreipti dėmesį, kad kalbėtojas nekartoja tų pačių argumentų. Vyrus jis gąsdino badu, o moteris bando paveikti, žadindamas jų tautinį orumą: jos turinčios būti darbštesnės už vokietes, o svetimšaliams prancūzams veikiant atsirandą tingumo. Toliau 13 eilučių užima kreipinys į vyrus, kad šie paragintų moteris darbuotis su linais. Kalbėtojas čia sujungia abu argumentus: tautinės savigarbos (negi norit prieš vokiečius pasirodyti nuskurę?) ir gąsdinimo (be drobių būsią nuogi ar skarmaluoti). Paskui kalbėtojas primena dar vieną moterų darbą – grybavimą. Jam skirta 14 eilučių. Žodingai ir iškalbingai (27 eilutės) jis dar ragina prisiriešutauti, pabaigoje susiedamas riešutavimą su lino darbais. Pakamorės žodžiai išprovokuoja moteris ginčytis. Jekė trumpa kalba atsikerta pakamorei, priekaištaujančiam moterims dėl suvėlintų darbų, „kaimynkas viernai užstodama" (VD 639–648). Pirmoje kalbos eilutėje kreipiniu į moteris ir klausimu ji paaiškina savo kalbėjimo priežastį, kitaip tariant, nusako kalbos objektą: įžeista moterų savigarba, ir jos turi gintis. Kitais dviem klausimais Jekė kreipiasi į vyrus („Kas tai per niūkims? Dėl ko taip rėkiate, vyrai?", VD 641), bet tai greičiau priekaištai, o ne klausimai, nes nei pati Jekė, nei skaitytojai atsakymo nelaukia. Jie paruošia dirvą trečiam klausimui, kuris skamba kaip pirmasis argumentas: „Ar visai dūšeles jau mūsų norit nudovyt?" (VD 642) Emocinė klausimo dominantė čia irgi yra priekaištas vyrams, pakamorės

žodžiais siekiantiems sumenkinti ir suniekinti moteris. Tik priekaištas čia sustiprėjęs ir išaugęs. O racionalus šio klausimo grūdas yra teiginys, jog vyrai neteisūs, siekdami moterims sukelti nevisavertiškumo kompleksą, norėdami priversti jas prarasti pasitikėjimą savimi ir orumą. Klausimu išreikštas ir antrasis argumentas, parodantis kaltintojo neteisumą: „Kas jums rūp linai bei brauktos pakulų grįžtės?" (VD 643) Klausimas nėra aiškiai išsakytas, jis turi būti suprantamas kaip teiginys, jog vyrams neturi rūpėti moterų darbai, tai ne jų reikalas, moterys puikiausiai susitvarkys pačios. Trečiuoju argumentu Jekė baigia savo kalbą. Kadangi šis teiginys yra paskutinis, jis turi būti svariausias. Matome, jog jis išplėstas: užima 5 eilutes. Iš pradžių Jekė pasako, kokie yra vyrų darbai, o paskui įrodo, kad jie su jais nesusitvarko: vasarojus dar tebėra laukuose ir kanapės dar nepjautos. Ginčus nutraukia vakmistro pasirodymas. Jis savo gražiai sudėtą kalbą (VD 655–714) pradeda įžanga (5 eilutės), kuria kreipiasi į būrus ir pasako, jog besibaigiant vasaros darbams sumanė būrus pagraudenti ir tėviškai pamokyti. Pagrindinė kalbos dalis susideda iš dviejų maždaug lygių dalių. Pirmoji dalis (23 eilutės) skirta maisto temai. Jos pradžioje (5 eilutės) sakoma, jog Visagalis tėviškai pasirūpino, duodamas pašaro gyvuliams ir maisto žmonėms. Toliau antitezės principu pasinaudojęs kalbėtojas primena, jog pavasarį maisto atsargos buvo išsekusios (8 eilutės), bet dabar, rudeniop, visko pilna (10 eilučių). Antroji kalbos dalis (20 eilučių) skirta raginimui padėkoti Dievui už visas gėrybes ir sumokėti mokesčius bei duokles bažnyčiai ir žemiškajai valdžiai. Kalba turi 12 eilučių pabaigą. Joje kalbėtojas perduoda amstroto sveikinimus ir linki, pabaigus paskutinius darbus, rudenį linksmai vaišintis.

Taupumo mokančio Lauro kalboje (RG 393–437) skamba saiko tema. Ją kalbėtojas išdėsto šešių eilučių įžangoje, teigdamas, jog maisto išteklius vartoti reikia protingai. Toliau šią temą detalizuoja ir plėtoja pagrindinėje kalbos dalyje (34 eilutės), kuri sudaryta iš trijų proporcingai išdėstytų vienetų. Pradžioje pateikiamas ubagais išėjusio girtuoklio Dočio pavyzdys ir primenama, jog metai turi daug dienų, ir kasdien reikia valgyti po tris, o vasarą ir po keturis kartus (10 eilučių). Centrinėje dalyje (15 eilučių) raginama saikingai kelti vaišes ir vardijami valgiai, kuriuos būrai turi taupiai naudoti. Dalies pabaigoje (9 eilutės) pasitelkiamas tautinės savigarbos argumentas: lietuviai turi elgtis geriau negu vokiečiai, ir gėda, kai lietuviai, sekdami vokiečių pavyzdžiu, bėga į karčemą ir viską prageria. Ši dalis baigiasi karčemoje supliurpusio visas atsargas būro vaizdu, analogišku Dočio vaizdui, nupieštam dalies pradžioje. Kalbos pabaigoje (5 eilutės) kalbėtojas, grįždamas prie įžangos temos, kreipiasi į išlaidautojus, primindamas, jog pilvą linksminti reikia protingai.

Ilgos Selmo kalbos (RG 773–912) įžangoje (8 eilutės) gailimasi lietuviškos gadynėlės, kai „dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo" (RG 776) ir kaimynai neturėjo už ką peikti kaimynų. Toliau eina trys maždaug po 30 eilučių turinčios dalys. Pirmoje (37 eilutės) kalbėtojas konstatuoja, kad lietuviai pagedo, atsikėlus svetimšaliams: vokiškai avėdami ir prancūziškai pasirėdę jie traukia ne į bažnyčią, o į karčemą. Todėl Selmas baigia šią dalį rūsčiai juos bardamas. Antroji dalis (29 eilutės) skirta švietimo reikalams. Kalbėtojas kritikuoja tuos tėvus, kurie nenori vaikų leisti į mokyklas. Trečioje dalyje (31 eilutė) išdėstomi tikėjimo reikalai. Selmas ragina brolelius būrus elgtis dievotai. Pabaigoje (11 eilučių) grįžtama prie įžangoje pradėto lietuvybės klausimo. Kalbėtojas teigia, jog svetimšaliai yra nedorėliai, bet kreipdamasis į lietuvius kviečia su jais nesilyginti. Selmo kalba tuo galėjo ir baigtis. Ji būtų turėjusi visai

neblogą formą. Bet autorius paaukojo jos formą visos poemos ir „Rudens gėrybių" dalies vientisumo bei siužeto labui ir pridėjo dar antrą pabaigą (24 eilutės), kurioje ne prancūziškai ir ne vokiškai, „bet tikt būriškai kaip draugas jūsų pažįstams" (RG 891) Selmas primena besibaigiant rudenį ir, pataręs šiltai laikyti gyvulius ir patiems nesušalti, atsisveikina.

Pričkaus pasakyta kalba apie būrų nedorybes (ŽR 117–164) paskatina prieštarauti Enskį (ŽR 165–181). Šis kalbėtojas pateikia du argumentus: jis nurodo, jog Pričkus neteisus menkindamas būrus: nereikia būrų laikyti nedorėliais, nes svetimšaliai (švedai, maskoliai, lenkai, žydai, vokiečiai, prancūzai) dar nedoresni. Kitas argumentas: Pričkus, dar nebūdamas seniūnas, irgi vogdavo mišką, tik mokėdavo išsisukti, o būrai įkliūdavo. Vagystės temą užbaigia Selmo kalba (ŽR 182–207). Ji susideda iš dviejų dalių. Pirmoje didžiuojamasi lietuvių gyvenimo būdu ir sakoma, jog niekam nedera vogti, o juo labiau lietuviams. Antroje dalyje nuskamba raginimas būti doriems: „Taigi pameskim jau tokį netikusį būdą, / O viernai visur ir viežlybai pasielkim" (ŽR 192–193). Dar vieną patarimų kupiną kalbą sako Pričkus (ŽR 209–299). Įžangoje (5 eilutės) kalbėtojas pasako temą: ugnis teikia naudos ir žalos. Toliau iš pradžių apibūdina naudą: žmonės išsiverda ar išsikepa valgyti ir pasišildo. Todėl jie turi būti dėkingi dovanojusiam ugnį Dievui. Tam skirta 18 eilučių. Toliau prasideda antroji, didesnė (su dviejų eilučių įžangėle 48 eilutės) kalbos dalis. Joje parodomi ugnies keliami pavojai. Kalbėtojas pasitelkia du pavyzdžius. Pirmasis pavyzdys – tolimesnis: tai du Karaliaučiaus gaisrai. Antrasis – visiems žinomas, artimas, todėl labiau bauginantis: nenaudėlis Dočys sudegino visų mylimo Krizo namus, ir Krizui teko ubagais išeiti. Paskutinė kalbos dalis (21 eilutė) skirta pamokymams bei patarimams, kaip išvengti gaisro: valyti kaminus, nekrauti malkų prie krosnių ir pan. Taigi seniūno kalba sudaryta logiškai: vidurinė, didžioji jos dalis skirta ugnies žalai nusakyti ir būrams įbauginti, o ją supa maždaug vienodo didumo kitos dvi dalys. Gražiai sudėta ir kita trumpa Pričkaus kalba (ŽV 402–410). Įžangoje (2 eilutės) Pričkus pasako teiginį: „saugokis Kasparą kibyt / Ir tylėk, kad dumčius jo tau muša per ausį" (ŽV 402–403). Paskui teiginiui įrodyti pateikia du maždaug vienodo ilgio pavyzdžius: apie dumples, nepučiančias prieš vėją, ir apie žvirblį, negalintį prilygti ereliui. Pabaigoje (2 eilutės) susumuoja įrodymą: „Taigi dabokis su ponu pasipūtusiu šūtyt / Ir laikyk savo snukį, kad kalboj nepariktų" (ŽV 409–410).

Iš apžvalgos matyti, jog visos Donelaičio poemos tarimosi kalbos yra sukurtos pagal antikinių retorikos žinovų patarimus. Jose vyrauja raginimų ir patarimų nuostata, nėra pasakojimų, nėra nukrypimų, pateikiami vaizdingi ir įtikinami pavyzdžiai, retkarčiais įsiplieskia ginčai, kalbėtojai diskutuoja ir prieštarauja vieni kitiems. Stebina ir žavi kalbėtojų pateikiamų argumentų įvairovė. Dalis šių kalbų sakytojų duoda ūkiškus patarimus (ką kada dirbti, ką sėti, kaip pasirūpinti maisto ištekliais ir juos taupyti, kaip atsargiai elgtis su ugnimi ir pan.), o kiti moko neprarasti tautinės savigarbos, negirtuokliauti, būti sąžiningiems, aiškina būrams jų gyvenimo prasmę ir vietą pasaulio sąrangoje.

Epideiktinių kalbų tikslas yra parodyti (graik. *epideiksis*, o lot. *demonstratio* reiškia parodymą) gražiąsias ir gėdingąsias žmonių gyvenimo puses. Jos gali baigtis raginimu ar kvietimu. Kadangi iškėlimas to, kas gražu, ir neigiamas vertinimas to, kas nedora, savaime kviečia siekti gėrio ir grožio, galima tarti, kad jos turi tam tikro semantinio bendrumo su tarimosi kalbomis. Tą bendrumą yra pastebėjęs dar Aristotelis (Arist. *Rhet.* 1366 b 35). Tačiau epideiktinės kalbos skiriasi nuo deliberatyvinių (tarimosi) tuo, kad neturi raginimo, įti-

kinėjimo nuostatos, gražūs dalykai jose giriami, o nedori peikiami, nesistengiant tiesmukai ką nors mokyti. Epideiktinės kalbos buvo sakomos laimėto karo ar kokios nors kitos valstybės sėkmės, valstybinių švenčių, karo lauke kritusių karių laidotuvių ir kitomis progomis. Todėl jos kartais vadinamos iškilmingomis kalbomis. Kadangi tai, kas gražu ir kas gėdinga, yra filosofijos klausimai, tarp epideiktinių kalbų Antikoje buvo daug pasakytų ar tik parašytų filosofinių kalbų.

Epideiktinėms kalboms priklauso panegirikos. Terminas atsirado iš graikiško žodžio *panegiris* – šventinis susirinkimas. Panegirika buvo ne paprasto, o šventinio piliečių sambūrio kalba. Kai kurių iškilmingų susirinkimų proga (pvz., karo pergalės) buvo kalbama apie nusipelniusius žmones, šlovinamos jų dorybės. Miesto šventės proga buvo šlovinamas pats miestas, valstybės santvarka ir pan. Laikui bėgant panegirikomis pradėtos vadinti visos giriamosios kalbos. Tikrų panegirikų *Metuose* esama, jos sklinda iš autoriaus lūpų, bet jų nenagrinėsime, nes šiame straipsnyje užsibrėžėme aptarti tik veikalo personažų pasakytas kalbas. Turime tik vieną poemos veikėjo pasakytą panegiriką: joje šlovinamas tingumas. Ji primena Frontono panegiriką aplaidumui. Trumpame šio autoriaus kūrinėlyje „Aplaidumo pašlovinimas“ („Laudes neglegentiae“) pateikiami keli aplaidumą ginantys argumentai: įrodinėjama, jog aplaidumas yra saugumo garantas, nes niekas nespendžia spąstų aplaidiesiems, kėsinamasi tik į stropuolius bei darbštuolius; teigiama, jog nekarpyti medžiai auga dideli; tvirtinama, jog visų giriamame aukso amžiuje klestėjo aplaidumas, nes niekas nieko nesėjo ir neaugino. Turiniu ji panaši į minėtą Slunkiaus kalbą (PL 418–454). Ji neblogai sudėta: turi įžangą, tris dalis ir pabaigą. Šešių eilučių įžangoje Slunkius mėgaujasi prisiminimais, kaip be rūpesčių visą žiemą miegojo prie šiltos krosnies. Toliau einanti dalis (8 eilutės) kontrastuoja su įžanga, ji skirta nemaloniai dabarčiai: „jau vasara randas / Ir darbų naštas nusitvert vėl ragina rengtis“ (PL 424–425). Darbuotis ragina ir žmona, bet Slunkiui labiau patinka tingus gyvenimo būdas. Centrinėje kalbos dalyje (12 eilučių) sutelkti keturi neskubius veiksmus ginantys ir giriantys argumentai: smarkiai šokinėdamas ratas sutrūksta, žingine žengdamas arklys toliau su našta nukeliauja už piestu šokinėjantį, pamažu iš kaimo į kaimą važinėdamas smalininkas pelno gražaus pinigo, o per daug stropūs būrai tik širdis gadina rūpesčiais. Tokio pat dydžio kaip ir pirmoji yra paskutinė dalis (9 eilutės), ji pasiremia epideiktinei kalbai būdingu protėvių tradicijų šlovinimu ir didžiavimusi jas išlaikant (Arist. *Reth.* 1367 b 10). Joje Slunkius teigia, jog jo senelis ir tėvas gyveno lėtai sukdamiesi ir vaikams prisakė: „Taip gyvenkit, kaip mes, tėvai jūsų, gyvenom. / Vis protingai, vis pamaži nusitverkite darbus“ (PL 449–450). Kalbos pabaigoje (2 eilutės) Slunkius pareiškia būsiąs ištikimas tėvo priesakams.

Laidotuvių kalbos irgi priklauso epideiktinių kalbų grupei. Graikijoje epitafinėmis vadinamas tokias kalbas (*epitaphios logos*) sakė koks nors žymus valstybės vyras kare kritusiems piliečiams. Privatiems asmenims tokios kalbos nebuvo sakomos. Tukidido cituojamoje Periklio kalboje (Thuc. II. 35–46), Lisijo (II) ir Demosteno (LX) kalbose neminimi tų, kurių garbei sakoma kalba, vardai. Jose kalbama apie bendresnius dalykus: šlovinama kritusių karuose tėvynės gynėjų narsa, išreiškiamas didžiavimasis Atėnų politine santvarka, legendinių graikų protėvių kariautais karais ir žygiais. Romėnai nuo seno laidotuvių kalbas skyrė ir privatiems asmenims: valstybės veikėjui mirus, tokią kalbą (*laudatio funebris*) sakydavo mirusiojo sūnus arba artimas giminė. Manoma, jog toms kalboms graikų epitafinės kalbos įtakos neturėjo. Tai sena romėnų tradicija. To-

kios romėnų kalbos buvo asmeniškesnės už graikų epitafines kalbas: jose buvo papasakojamas mirusiojo gyvenimas, pašlovinamos jo dorybės, atlikti darbai bei žygiai, iškeliami visos jo giminės nuopelnai valstybei.

Metuose proporcingai sudėtą kalbą Pričkaus mirties proga pasako Selmas (ŽR 468–527). Įžangoje (11 eilučių) kalbėtojas ramiai išdėsto teiginį, jog taip jau Dievo duota, kad esama luomų, kad ponai ponavoja, o būrai vargsta, ir „kožnas tur, kaip Dievs jam skyręs yr, pasikakint" (ŽR 472). Pirmoje kalbos dalyje (17 eilučių) atsiranda emocinė įtampa: rūsčiai kreipdamasis į ponus („Tu savavalninke didpilvi", ŽR 479), Selmas aistringai stengiasi priminti, jog Dievas, pasodindamas juos ant prakilnaus sosto, nedavė valios skriausti vargšus būrus, jog jis viską mato ir atmokės už nedorybes. Antra dalis (22 eilutės) skirta būrams. Kalbėtojo tonas kontrastiškai pasikeičia: jo balse suskamba meilė ir užuojauta: „O jūs vargdienėliai, jūs vyžoti nabagai, / Jūs baudžiauninkai, bernai ir kaimenių kerdžiai" (ŽR 496–497). Selmas ragina paliauti verkus ir primena, jog jų vos nepražudė nesaikingas sielvartas dėl gerojo pono mirties. Jei jie ir dabar taip smarkiai be saiko liūdės, pages sveikata, nebegalės tvarkyti ūkių, praras juos, ir teks eiti ubagais. Kalbos pabaigoje (10 eilučių) Selmas siūlo grįžti namo, nes barasi moterys, klykia ant ūlyčių vaikai, pašaro stena gyvuliai. Ši Selmo laidotuvių kalba įdomi tuo, kad ji nėra skirta mirusiajam. Joje nešlovinamos mirusio Pričkaus dorybės, apie jo asmenį kalbėtojas net visiškai neužsimena. Jis pasidalija abstraktesnėmis, bendresnėmis mintimis, kurias sukėlė Pričkaus mirtis: kalba apie Dievo pasaulio sąrangą, apie ponų ir būrų vietą jame, pareigas ir teises, kaip ir Antikos autoriai (plg. Plut. *Cons. ad Apoll.* 116 c–d), primena nesaikingo gedėjimo žalą. Taigi Selmo kalba yra panašesnė ne į romėnų laidotuvių kalbas, o į graikų epitafinę tradiciją.

Didelė *Metų* epideiktinių kalbų grupė skirta parodyti tam, kas negera, negražu, gėdinga būrų gyvenime. Tokiose kalbose iškeliamos baudžiauninkų ydos. Kai kuriose kalbose parodomos ir ponų bei jų tarnų nedorybės.

Pričkus trumpoje kalboje (PL 611–627) parodo būrų tingumą. Keturių eilučių įžangoje jis pareiškia dalyką išmanąs, nes kaip seniūnas nuolatos jodinėjąs per kiemus ir matąs, ką veikia gaspadinės. Pagrindinėje kalbos dalyje (9 eilutės) kalbėtojas sako radęs nedarbščių moterų, kurių ratelis vos sukasi merdėdamas, jos plepa, pasakoja, juokauja, o pavasarį neturi nei ką mesti, nei austi. Kalbos pabaigoje (3 eilutės) parodomas tingumo rezultatas: visi namuose nuogi. Trumpa Paikženčio kalba (VD 483–495) dorovės tema apgalvotai sudėta. Pirmos keturios eilutės išdėsto tezę, jog ne tik ponaičiai „su jumprovoms durnai šokinėja" (VD 485) bei daro būrams gėdą girtuokliaudami. Trys eilutės skirtos parodyti, kad būrai juos mėgdžioja, manydami, jog tai sektinas pavyzdys. Paskui vėl keturios eilutės skirtos ponų ydoms (varles ėda, geria, kortuoja, apgaudinėja vienas kitą) ir dvi – iš jų nedorumo besimokantiems būrams. Krizo kalba (VD 314–433) apie nenaudėlius tarnus yra ilga ir savaip įspūdinga, bet nedarnios sandaros. Įžangoje (7 eilutės) Krizas pasako kalbėsiąs apie tai, kad šeimyna neklauso šeimininko. Paskui kalbėtojas pasakoja apie save – koks jis pats buvo stropus ir sumanus tarnas, kai tarnavo pas Blebėrį, panyra į prisiminimus apie anuos gerus laikus, kai šeimyna buvo darbšti ir paklusni. Tam skirta 26 eilutės. Dabartinio neklusnumo priežastis (jos dėstymui skirta 19 eilučių), Krizo nuomone, yra svetimų papročių perėmimas: kai lietuviai su vokiečiais susimaišė, „viežlybums tuojaus į nieką pavirto" (VD 349). Lietuviai pradėjo vengti savo apavo, drabužių, valgių. Krizui, kaip ir kitiems *Metų* kalbėtojams, matyt, su skaudama širdimi tenka pasinaudoti

Retorikoje išdėstytu Aristotelio teiginiu, jog nepaprastai gėdinga nebūti susijusiam su tomis gražiomis ypatybėmis, kurias turi visi arba visi į mus panašūs žmonės ar jų dauguma. Panašiais Aristotelis vadina tos pačios tautos, to paties miesto piliečius (Arist. *Rhet.* 1384 b 10). Didesnę kalbos dalį (67 eilutės) užima dabartinių tarnų peikimas: jie labai daug valgo, reikalauja daug algos, nemoka dirbti, tinginiauja, tuo visiškai nualindami šeimininką. Šios ydos dėstomos laipsniavimo principu, ir kalba baigiama ryškiausiu bei įspūdingiausiu šeimininko sumušimo vaizdu. Apibūdindamas šeimynos ydas, Krizas, tarsi klausydamas Aristotelio patarimų (*ten pat*, 1368 a 25), pasitelkia epideiktinėms kalboms labai būdingą ir tinkamą hiperbolę (šeimyna suvalgė „karvių bei avių bei jaučių didelį pulką", per dvi dienas suvalgo jautį ir pan.). Kalbos pabaigą sudaro viena eilutė: „Tai margi daiktai, kad jau plaukai pasišiaušia" (VD 433). Selmo kalba nukreipta prieš persivalgymą (VD 530–542), tačiau turi ir patriotinių minčių. Ji simetriškai sudėta. Dviejų eilučių įžangoje kalbėtojas atsidūsta, jog bloga yra padėtis, kai Lietuvą gavo šveicarai su prancūzais. Paskui tris eilutes užima teiginys, jog lietuviai svetimšalius peikia, bet elgiasi taip kaip jie. Toliau kalbėtojas prisimena pagonybės laikus, kai galėjo būti ydų (5 eilutės), ir trimis eilutėmis užbaigia, jog dabar, kai prūsai jau krikščionys, jie nesigėdija taip ryti, „kad ir vokiečiai glūpoki tur nusidyvyt" (VD 542). Kitoje kalboje Krizas irgi kalba apie tai, kas gėdinga būrų gyvenime (RG 719–773). Pirmoje dalyje (20 eilučių) jis pasakoja, jog pas Plaučiūną pasigėrę būrai pradėjo šnekėti niekus, rietis ir konstatuoja, jog vaišindamiesi būrai netenka ir proto, ir padorumo. Kita jo kalbos dalis (34 eilutės) skirta pasakojimui apie Dočio sumušimą, gydymą, jo piktumą ir agresyvumą (42 eilutės). Tą patį siekia parodyti savo kalboje ir Pričkus (ŽR 117–164). Septynių eilučių įžangoje jis pareiškia kalbėsiąs apie būrų ydas, nes, kaip seniūnas, gerai jas pažįstąs. Pirmoje kalbos dalyje (6 eilutės) vardija būrų trūkumus: jie tingiai rėplioja į baudžiavą, o atėję vengia spėriai suktis, plepa, rūko. Didesnė kalbos dalis (23 eilutės) skirta vogimo ydai. Kalbėtojas sako, jog kai kurie, atėję į darbą, pasivogę suvalgo kaimynų įsidėtą maistą. Čia nuskamba įsitikinimas, jog kitų tautybių žmonės yra vagys, „nes jiems toks prigimė būdas" (ŽR 138), bet lietuviams taip daryti nedera. Didelė bėda ir miško vogimas. Pričkus baigia kalbą (12 eilučių) baisėdamasis savo laikais ir žmonių bedievyste. Ši kalba nėra labai gražiai sudėta.

Pričkaus kalba (RG 267–324), parodanti būrams nepriimtiną bei atgrasią ponų gyvenseną, susideda iš trijų eilučių įžangos ir pasakojimo (56 eilutės). Įžangoje kalbėtojas pareiškia dalyką išmanąs: kaip seniūnas dažnai lankosi dvare ir mato ponų gyvenimą. Pasakojimas sudėtas dailiai: jis turi įžangą, paaiškinančią, kodėl tą sykį Pričkui teko keliauti pas vyriausiąjį dumčių, ir pabaigą, kurioje pasakoma, kada pasakotojas išvyko namo, o visas tekstas sudarytas iš trijų apylygių dalių. Pirmoje dalyje (11 eilučių) peikiami ponų valgiai. Pasitelkus gradacijos principą, vaizduojami trys stori virėjai: vienas mėsinėja, būrų nuomone, nevalgomą paukštį vanagą, antrasis taiso pūdytą (kirmėlėmis aptekusį) zuikį, o trečiojo vaizdas raiškiausias: „rupuižes baisias į bliūdą tarškino platų" (RG 284). Kita pasakojimo dalis (18 eilučių) skirta ponų bedievybei. Tokio pat ilgumo dalį (18 eilučių) sudaro pasakojimas apie kalbėtojui kilusį pasipiktinimą ponų bedievybe. Pirmosios dvi dalys išlaiko ramų toną. Jų pasakojimą emociškai nuspalvina patys piešiami vaizdai ir keli neigiamos prasmės žodžiai (nešvankėlis virėjas, bjaurūs rykai, baisios rupūžės). Trečiąją dalį galima pavadinti invektyva: joje Pričkus ne objektyviai konstatuoja ponų ydingumą, bet labai aistringai piktinasi ir

užsipuola ponus: „Jūs išputėliai pilvoti, jūs gi bedieviai, / Ar jau gėda jums šventai rankas susiiimti / Ir aukštyn pažiūrėt, kad riebius imate kąsnius?" (RG 309–311) Selmas irgi parodo ponų bedievybės ydą (RG 325–338). Trumpos savo kalbos įžangoje (2 eilutės) jis pasako kalbos temą. Toliau vieningame, į dalis neskaidomame tekste peikia ponų ir tarnų bedievybę bei nedorumą ir baigia vienos eilutės atsidūsėjimu: „Ak, kur dingo viežlybums jau mūsų gadynių" (RG 338). Išgirdęs keikiantis vakmistrą, Selmas pasako grakščios kompozicijos kalbą (VD 114–135) apie bedievybę. Dviejų eilučių įžangoje kalbėtojas konstatuoja, jog esama pernelyg daug keikūnų bedievių. Kalbą sudaro dvi lygios, po 10 eilučių turinčios dalys. Pirmoje dalyje Selmas atpasakoja bedievio keikūno dieną, pabaigoje susumuodamas: „Taip jis su velniais išauštant imasi darbus, / Taip ir temstant jau kirmyt į patalą žengia" (VD 124–125). Antroje dalyje kalbėtojas pareiškia, jog nenuostabu, kad koks nors ponas keikiasi, „nes velniui jis pasidavęs" (VD 127), bet būrams keiktis netinka. Šią dalį, kaip ir pirmąją, jis baigia dviem jo mintis apibendrinančiomis, pasibaisėjimą būrų elgesiu išreiškiančiomis eilutėmis: „Tai baisybė, kad jau ir plaukai pasišiaušia, / O tiktai, kaip žinom, taip kasdien pasidaro" (VD 134–135).

Lauro kalba (ŽR 391–401) skirta parodyti kitam gėdingam reiškiniui: būrus skriaudžiantiems prievaizdams. Ji tarsi iliustruoja Aristotelio *Retorikos* mintis, kad gėdinga yra pelnytis neginamų žmonių sąskaita (Arist. *Rhet.* 1383 b 20), kad visiškai žlugę žmonės nejaučia gailestingumo (*ten pat*, 1385 b 15). Kalboje vyrauja dviejų eilučių blokai. Dviejų eilučių įžangoje kalbėtojas apgailestauja, kad atėjo tokie negeri laikai. Paskui dviem eilutėmis pasakomas pagrindinis kalbos teiginys: dvarų tarnai skriaudžia būrus. Toliau eina du maždaug vienodo ilgio (3 ir 2 eilučių) pavyzdžiai, kaip visų pažįstamas Kasparas ir dumčius Daugkalba engia būrus. Kalbos pabaigoje dviem eilutėmis apgailestaujama: „Ak, kaip maž tokių, kurie valdydami svietą, / Gailis savo žmonių kaip reik ir atmena Dievo" (ŽR 401). Kita Lauro kalba nukreipta prieš svetimšalius (ŽR 528–541). Kalba (neskaitant 2 eilučių perėjimo) susideda iš dviejų dalių. Pirmoje dalyje (7 eilutės) kalbėtojas sako, jog vokiečiai ir prancūzai garbina lietuvišką duoną, su pasimėgavimu kerta lietuviškas dešras bei lašinius, geria lietuvišką alų, bet į lietuvius išdidžiai žiūri iš aukšto. Kita dalis (5 eilutės) yra invektyva, kupina emocingų kalbėtojo klausimų, kuriais jis užsipuola atėjūnus: ko jūs atsibastėte Lietuvos varginti ir lietuvių niekinti, kodėl savo krašte nepasilikote, „kur jus nuperėjo / Ir varles bei rupužes jus ėst pamokino?" (ŽR 540–541).

Kita epideiktinių kalbų grupė *Metuose* skirta įvairiems samprotavimams filosofinėmis temomis, Dievo duotai pasaulio tvarkai išdėstyti. Vieną tokią kalbą poetas įdėjo ne į žmogaus, o į paukščio lūpas. Gandro kalba (PL 173–204) prasideda trijų eilučių įžanga, kurioje kalbėtojas teigia, jog Dievas kiekvienam sutvėrimui paskyrė maistą ir gyvenimo būdą. Toliau eina trys apylygės kalbos dalys, kuriose detalizuojamas ir pagrindžiamas įžangos teiginys. Pirmoje dalyje (9 eilutės) kalbama apie gyvūnų gyvenamąsias vietas, antroje (9 eilutės) – apie žmonių daromas skriaudas paukščiams, o trečioje (7 eilutės) – apie paukščių skriaudas vienų kitiems. Apie pasaulio tvarką samprotauja ir ilgą kalbą (PL 294–417) pasakęs Pričkus. Ši jo kalba yra sudėtingos kompozicijos. Trumpoje įžangoje (3 eilutės) pasakomas teiginys, jog jauni žmonės nėra protingi. Kalbos vidurvje išdėstytos trys lygios didesnės dalys. Vienoje kalbėtojas įrodinėja visų luomų žmonių lygybę (27 eilutės) pasitelkęs pasakojimą (PL 314–321) su įterptu dialogu (seniūnas kalbasi su ponaičio vystyklus skalbiančia tarnai-

te). Taip darydamas Pričkus, atrodo, klauso antikinės retorikos patarimų: Ciceronas tvirtina, jog į pasakojimą įterptas pokalbis teikia gyvumo ir tikroviškumo (Cic. *De or.* II. 328). Kitoje samprotauja apie vaikystės vargus ir džiaugsmus (27 eilutės). Trečioje prisimena pirmųjų žmonių nuopuolį bei visai žmonijai užtrauktus vargus (28 eilutės). Šias tris didesnes dalis rėmina dvi mažesnės: viena yra pradžioje, joje kalbama apie vaikų kvailiojimus ir žaidimus (12 eilučių), kita – pabaigoje, joje primenamas artėjantis pavasaris, jo džiaugsmai ir vargai (11 eilučių). Kalbėtojas baigia raginimu ruoštis darbams ir vargams.

Antroje epo dalyje Pričkus sako kalbą vasaros pradžios proga (VD 1–9). Jis džiaugsmingai sveikina pasaulį ir žmogų, linkėdamas sulaukti daug pavasarių. Tam skirtos penkios eilutės, keturios jų prasideda žodžiu „Sveiks". Kita kalbos pusė (4 eilutės) skirta pasveikinti tam, „kurs mūsų Lietuvą garbin / Ir lietuviškai kalbėdamas baudžiavą seka" (VD 6–7). Vasaros pradžia yra proga ir ant kumpos lazdos pasirėmusiam Laurui pakalbėti apie būties trapumą (VD 46–95). Trijų eilučių įžangoje jis konstatuoja, jog „pargrįžtant vasarą matom" (VD 48). Viena kalbos dalis (19 eilučių) skirta vasaros požymiams išvardyti: saulė paliovė kopti, nužydėjo augalai, išsiperėjo paukščiai. Kitoje dalyje (26 eilutės) Lauras prisipažįsta, jog vasaros pradžios reiškiniai jam sukelia minčių apie žmogaus gyvenimo trumpumą, apie tai, kad viskas greitai baigiasi. Dviejų eilučių pabaiga susumuoja dar kartą: „Taigi matai, kaip žmogiškas trumpintelis amžius / Žydinčioms ir krintančioms prilygsta žolelėms" (VD 94–95).

Bužas filosofuoja apie luomų lygybę ir būrų reikalingumą (RG 437–484). Jo kalba nėra labai dailios kompozicijos, bet nuosekli ir aiški. Įžangoje (6 eilutės) jis teigia, jog visų luomų žmonės gimsta nuogi ir vienodi. Toliau tą teiginį plačiai (18 eilučių) ir vaizdingai įrodinėja sakydamas: „Ponų dar nei viens su kardu negimė sviete, / O tarp būrų vėl nei viens sau neatnešė žagrę" (RG 459–460). Paskui kalbėtojas konstatuoja esamą nelygybę, laikydamas ją Dievo nustatyta tvarka (8 eilutės). Paskutinė kalbos dalis (15 eilučių) skirta minčiai, jog ponai negražiai elgiasi, skriausdami ir niekindami būrus: juk jie neišgyventų be Lauro ar Krizo. Šalia esanti Pričkaus kalba (RG 485–531) tik iš dalies pratęsia Bužo mintį. Įžangoje (4 eilutės) Pričkus dejuoja, kad ponai jį skriaudė, bet tuoj pat priduria, jog ir būrai jį „kone visą prakeikė" (RG 487). Toliau jis šias mintis plėtoja atskleisdamas seniūno, dvaro ir valstiečių tarpininko, padėties dramą (24 eilutės). Teiginiams pagrįsti įterpia dialogo pagyvintą pasakojimą apie tai, kaip vienas baudžiauninkas grasino jį primušti. Pričkaus kalba specialios pabaigos neturi. Seniūnas baigia nelinksmą savo kalbą antrąja dalimi (19 eilučių), kurioje dėsto, jog dėl visko kalta senatvė: seno žmogaus niekas neužjaučia ir nepagaili. Enskiui pasidaro gaila Pričkaus, ir ilgos savo kalbos (RG 542–682) pradžią (16 eilučių) jis paskiria šaltyšiui paguosti, vaizdingai įrodydamas, jog sensta visi ir viskas. Paskui Enskys pasuka prie kitos temos ir plačiai aiškina (39 eilutės) mišką vagiąs tam, kad pardavęs medžius turėtų pinigų mokesčiams sumokėti. Toliau griebiasi naujos temos. Padaręs keturių eilučių įžangą, peikia kaimynų nevalyvumą ir tingumą (57 eilutės). Savo teiginius iliustruoja vaizdingu pasakojimu su hiperbole: dėl arklio žvengimo nuo stogo nukrito sparai ir išbyrėjo langai. Pamokyti nenaudėlius sunku, jie nesiklauso, šoka mušti. Taip Enskys baigia nelabai rišlią ir kompozicijos požiūriu neproporcingą kalbą.

Poemos pabaigoje esanti ilga Selmo kalba (ŽR 542–682) apie Dievo pasaulį ir žmogaus vietą jame yra neblogos kompozicijos: ji sudaryta iš keturių apylygių dalių ir pabaigos. Selmas pradeda nuo to, kad kiekvienos tautos žmo-

nėms ir kiekvienam gyviui Dievo duotas savas maistas, kurį dabar, žiemą, jie ir naudoja. Šie samprotavimai užima 37 eilutes. Kita kalbos dalis (31 eilutė) skirta žmogaus gyvenimo trumpumui aptarti: maži auga, jauni sensta, „veikiai žmogiškos nudyla dienelės" (ŽR 595). Trečia kalbos dalis (25 eilutės) šlovina visa teikiančio ir tvarkančio Dievo galybę. Ketvirtoje dalyje (31 eilutė) skamba apmąstymai apie žmonių vargus ir džiaugsmus, pavasario laukimas. Kalbos pabaiga (17 eilučių) yra širdinga malda į tėtučiu vadinamą Dievą, nes „Vislab bus niekai, ką veiksim argi pradėsim, / Kad žegnojanti rankelė tavo negelbės" (ŽR 671–672).

Peržiūrėję epideiktines kalbas, galime matyti, kad joms beveik nebūdingos ūkinės temos. Jas Donelaitis naudojo tarimosi kalbose. Ten jos pagal antikinės retorikos skirstymą labai tiko. Epideiktinės *Metų* kalbos skirtos samprotavimams apie tai, kas gražu ir kas gėdinga, filosofiniams apmąstymams. Jų sakytojai daug išsamiau už tarimosi kalbų autorius kalba apie nutautėjimo pavojų, blogą atėjūnų svetimšalių įtaką būrams, apie būrų egzistencijos reikšmingumą, apie ponų amoralumą ir jų neigiamą poveikį valstiečių moralei, apie luomų lygybės ir nelygybės klausimus, apie žmogaus būties trapumą, gyvenimo trumpumą, senatvės dramą, apie saiko reikalingumą, apie Visagalio Dievo nustatytą tvarką. Poetas įdėjo į jas šiai kalbų rūšiai būdingų pasakojimų su dialogais ir nukrypimų, pavartojo epideiktinėms kalboms, Aristotelio nuomone, ypač tinkamų hiperbolių.

Apžvelgus visas *Metų* veikėjų kalbas, galima padaryti tokias išvadas. Poemoje randame visas tris antikinės retorikos išskirtas kalbų rūšis. Daugiausia yra epideiktinio tipo kalbų (apie dvidešimt), mažiausia – teisminių (dvi). Vadinasi, poemos veikėjai daugiausia dėsto mintis apie tai, kas gražu ir kas gėdinga. Tai būdinga ne tik *Metams*. Pastebėta, jog Vergilijaus *Eneidoje* irgi išsiskiria epideiktinė iškalba[9]. Remdamasis epideiktinių kalbų vyravimu, Aristotelis pasakytų, jog *Metų* veikėjų kalbose viešpatauja esamasis laikas, nes apie tai, kas dora, gražu, gera, bjauru, nedora, svarstoma turint galvoje dabartį, tuo tarpu deliberatyvinių kalbų patarimai ir įtikinėjimai ką nors daryti ar nedaryti nukreipti į ateitį, o teisminės kalbos atspindi praeityje įvykusius faktus (Arist. *Rhet.* 1358 b 10–15). Tačiau ateitis irgi domina poemos veikėjus: tarimosi kalbų radome apie penkiolika. Nevienodo tipo kalbos teikia poemai gyvumo bei įvairovės: po epideiktinės kalbos eina deliberatyvinė, ir atvirkščiai. Kai kurios ir tarimosi, ir epideiktinės kalbos paįvairintos invektyvomis. Stebina tai, jog dauguma *Metų* kalbų labai darniai sudėtos, nedailios sandaros kalbų mažai. Kristijonas Donelaitis tikriausiai neskaičiavo kiekvieno kompozicinio vieneto eilučių, bet turėjo išlavintą kompozicijos jausmą – juk jis kūrė ir muziką. Antra vertus, poetas juto saiką. Jei absoliučiai visos kalbos būtų buvusios taisyklingos formos, būtų buvę vienoda ir nuobodu. Taigi *Metų* veikėjų kalbos sukurtos apgalvotai, bet didelis poeto talentas sugebėjo taip paslėpti amato išmanymo žymes, kad skaitydami poemą visai jų nepastebime. Jas atskleidžia tik specialus teksto nagrinėjimas.

[9] Richard Heinze, *Virgils epische Technik*, Leipzig und Berlin: Verlag und Druck von B. G. Teubner, 1928, 433.

LES TRACES DE LA RHÉTORIQUE ANCIENNE DANS LE POÈME DE KRISTIJONAS DONELAITIS *METAI*

Dalia Dilytė

Résumé

Dans cet article il s'agit d'influence de la rhétorique ancienne dans le poème de Kristijonas Donelaitis *Metai*. L'auteur de l'article fait une conclusion qu'on peut trouver dans ce poème tous les trois types de discours (*genus iudicale*, *genus deliberativum* et *genus demonstrativum*), fixés par la rhétorique antique. Le discours du genre *genus demonstrativum* prédomine dans le poème de Kristijonas Donelaitis. Dans ce discours nous trouvons des digressions, des éléments de narration et d'autres traits de ce genre. Le discours du genre *genus deliberativum* contient des disputes, des conseils, des morales, des stimulations. Le discours du poème *Metai* a pour la plupart une composition harmonieuse.

Gauta 2001 10 15
Priimta publikuoti 2001 11 23

Autorės adresas:
Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-2734 Vilnius